

Türkçede Heceleme

Ali Nesin

Ne ilginçtir, insanların binlerce yılda buldukları yazıyı, çocuklarımız 6 yaşlarında öğrenebiliyorlar. Her düşünüşümde çocukların bu öğrenme yetisine şaşarım. Ama bilim dallarında da durum böyle değil midir? Ondokuzuncu, hatta yirminci yüzyılda bulunmuş soyut matematik kavramlarını, fizik yasalarını, kimya olgularını çocuk sayılacak yaşlarda öğrenmiyor muyuz?

Bir bilimci için hem güzel hem de üzülesi bir şey bu. Güzel, çünkü büyük çabalarla bulunan olgu geniş bir halk kitlesine tanıtılıyor. Üzülesi, çünkü büyük çabalarla bulunan olgu o derece basitmiş ki bir çocuğa bile öğretilabiliyor.

Çocukluğumda, ilkokula giden her çocuk hecelemeği öğrenirdi. Çünkü okumayı harf harf, hece hece öğrenirdik. Öğretmen B'yle A'yı karatahtada yanyana koyup BA yazardı. Öğretmen BA'yı yazar yazmaz, biz çocuklar hep birlikte, "BAAA" diye bağırdık. Öğretmen BA'nın arkasına K koyduğunda da "BAAAK" diye bağırdık. Örneğin BAKKAL sözcüğünü okumak için birinci harften başlardık okumaya. Birincisinden sonuncusuna dek teker teker harfleri gözden geçirerek okuduk sözcükleri. Okumayı aşağı yukarı söktüğümüzde de, bir sözcüğü hecelere ayırmasını öğrenirdik. Sınıfımda herkese çok kolay gelirdi bu. Kimsenin hecelemeden zayıf not aldığını anımsamıyorum. Geç okumaya başlayanlar vardı ama, geç heceleyenler yoktu. Bilmediğimiz, hatta uydurma sözcükleri bile hecelere ayırabiliyorduk. Örneğin, KASTURAMIYFATOM uydurma sözcüğünü pek zorluk çekmeden, KAS-TU-RA-MIY-FA-TOM diye hecelere ayırabilirdik.

Yıllar geçiyor ve yıllar geçtikçe de eğitim yöntemleri değişiyor. Çocuklarım okumayı benim gibi harf harf, hece hece öğrenmediler; sözcük sözcük, kalıp kalıp öğrendiler. Bu okuma yöntemini bilmeyenler için açıklayayım.

Günümüz eğitimcilerinin birçoğu şöyle düşünüyor: "Bir yetişkin bir sözcüğü okurken harf harf, hece hece okumaz. Örneğin BAKKAL sözcüğünü okumak için B'den başlamaz. BAKKAL sözcüğünü bir kalıp olarak görür ve sözcüğü bir çırpıda okur. Hatta SENİ SEVİYORUM gibi kısa ve sık görülen tümceleri de öyle bir çırpıda okuruz. Çocuklarımıza da okumayı harf harf, hece hece değil, kalıp kalıp öğretmeliyiz. Çünkü biz de öyle okuyoruz."

Kızımın gittiği yuva sınıfında bu yöntem kullanılıyordu. Dersliğin duvarlarında BAKKAL, KİTAP, OKUL gibi, kartonlara yazılmış basit sözcükler asılıydı. Öğretmen, bu sözcükleri arada sırada çocuklara okur, çocukların, bu sözcüklerin kalıplarını ayırmasına varmadan öğrenmelerini isterdi. Onbeş gün sonra duvarlara yeni sözcükler asılırdı.

İnsanlar genellikle yeniliklere karşı direnirler. Tutuculuğun insanın doğasında olduğuna inanıyorum. İnsanlar nasıl kulaklı, burunlu, kaşlı, gözlü doğarlarsa, aynı zamanda da tutucu doğarlar. Tutuculuk, bir bakıma, kendini koruma içgüdüsünün bir dışavurumudur, yani ölmek için, yaşamak için gerekli olan (en azından gerekli olduğu sanılan) bir tavidir. Kuşaklar arasında her zaman varolan ve umarım her zaman varolacak olan kavga da bundan kaynaklanmaz mı zaten? Ve bir insanın (örneğin bir sanatçının, bir bilimcinin, hatta hatta karıkocadan, anababadan birinin) kendini yenilemesi, değişmesi, kendini aşması işte bu tutuculuk yüzünden zor değil midir?

Eğitimdeki bu yeniliğe ben de başlangıçta karşı çıktım. Bizlere harf harf, hece hece okumayı öğretiler de, kötü mü oldu? Bişeyimiz mi eksik kaldı? Bak, ben nasıl çatır çatır, hem de hızlı ve anlayarak okuyorum!

Kızım biriki ay içinde ve birdenbire ve çok küçük yaşta okumayı söktü, hem de hiç zorluk çekmeden... Oğlum da aynı yöntemle okumayı başarınca, eğitim diye bir bilim dalının varlığına bir kez daha inandım, insan beyninin olanaklarına bir kez daha şaşırdım. Çocuklarımın ve okul arkadaşlarının, sanki bir okuma hapyı yutmuşçasına, nasıl birdenbire okumayı söktüklerini bugün bile anlamış değilim. Akla akıl ermiyor, hele çocuk aklına...

Neyse, konumuz bu değil. Konumuz heceleme. Bugün nedense çoğu kimse sözcükleri hecelere ayırmasını bilmiyor. Ya hiç öğrenmemişler ya bildiklerini unutmuşlar... “Nerden biliyorsun?” diye soracak olursanız... Hem Nesin Vakıf yöneticisi hem de bu derginin bir yazarı olarak bana gelen mektuplardan biliyorum: Birçok kişi satır sonlarına sığmayan sözcükleri, sanki bu konuda hiç kural yokmuş gibi, gelişigüzel ayırıyor.

Belki de bu yanlış gazetelerden kaynaklanıyor. Eskiden gazeteler elle, harf harf dizilirdi. Dizgici, ilkokul eğitiminden geçmiş her Türkiye yurttaşı gibi hecelemeği bilir ve satır sonlarına sığmayan sözcükleri doğru, yani hece sonundan ayırırdı. Bugün her şey bilgisayarla yapılıyor. Bilgisayarda kullanılan yazılımlar (programlar) yabancı malı olduklarından, bu yazılımlar Türkçe hecelemeği bilmiyorlar. Sonuç olarak Türkçe gazetelerde satır sonlarına sığmayan sözcükler çoğu zaman yanlış ayrılıyor. Bu, birkaç yıl öncesine değin çok sık olurdu. Galiba şimdi biraz daha dikkat ediliyor, ama gene de heceleme yanlışları görüyorum gazetelerde. Öyle sanıyorum ki gazetelerdeki hece ayırma yanlışlarını göre göre, birçok kişi satır sonlarına sığmayan sözcüklerin gelişigüzel ayrılabilceğini düşünmeye başladı¹.

Oysa Türkçede heceleme çok kolaydır. Kanıt olarak yukardaki KASTURAMIYFATOM sözcüğünü verebilirim. Bu uydurma sözcük hiç zorluk çekmeden hecelere ayrılabilir. Bizim kolaylıkla yapabildiğimizi, bilgisayar da yapabilmeli. Türkçe heceleme kolaylıkla bilgisayara öğretilir.

Bir bilgisayara Türkçe sözcükleri hecelere ayırmasını nasıl öğretebiliriz? Öyle bir kural bulmalı ki, hiç Türkçe bilmeyen, hatta Türkçeyi doğru düzgün okumasını bilmeyen bir insan bile, sözcüğün yazılışına bakıp bu kuralı Türkçe sözcüklere uyguladığında, sözcükleri doğru olarak hecelere ayırabilsin. Arkadaşım Doç. Dr. Eşref Eşkinat ve birkaç arkadaşı böyle bir kural bulmuşlar. Bu kuralı görelim.

Türkçe sözcükleri hecelere ayırabilmek için her harfi bilmeye gerek yok. Bu iş için, sesli harflerle sessiz harfleri birbirinden ayırdedebilmek yeterli. Örneğin her sesli yerine *A* harfini, her sessiz yerine *B* harfini koyarsak, hecelemeği gene doğru yapabiliriz. Yukardaki uydurma KASTURAMIYFATOM sözcüğü, o zaman BABBABABABBABAB olur. KASTURAMIYFATOM sözcüğüyle BABBABABABBABAB sözcüğü aynı biçimde hecelere ayrılırlar:

KAS-TU-RA-MIY-FA-TOM
BAB-BA-BA-BAB-BA-BAB

Bu gözlem, Türkçe hecelemeği otomatikleştirmenin, bilgisayarların anlayabileceği bir biçimde açıklayabilmenin ilk adımıdır.

Genel kural şöyle: Sözcüğü okumaya baştan değil sondan başlayın. En son seslinin solunda bulunan ilk sessizden heceyi ayırın. Örneğin KASTURAMIYFATOM uydurma sözcüğünün son seslisi “O” ve bu seslinin solundaki ilk sessiz “T”. İşte T’den itibaren heceyi ayırın: TOM bir hecedir. O heceyi sözcükten atın ve geri kalan sözcüğe aynı kuralı uygulayın. TOM hecesini atarsak, geriye KASTURAMIYFA kalır. Gene sondan başlayacağız. En son seslimiz “A”. A’nın solundaki ilk sessiz “F”. F’den itibaren heceyi ayırın, FA bir hecedir. Geriye KASTURAMIY kalır. En son sesli “T” ve bu seslinin solunda “M” sessiz harfi var. “M” ve M’nin sağındaki harfler

¹ Sonradan eklenmiş not: Artık Türkçe hecelemeği yapabilen bilgisayar yazılımlarımız da var. Sanırım bu yazılımlar bu yazıda anlatılan yöntemi kullanıyorlar.

bir hece oluştururlar. Yani MIY bir başka hecedir. MIY'ı da atarsak geriye KASTURA kalır. Bunu böyle sürdürerek, KASTURAMIYFATOM sözcüğünü hecelere ayırabiliriz. Türkçe sözcüklerin çok büyük bir çoğunluğuna bu kuralı uygulayarak, sözcükleri doğru biçimde hecelere ayırabiliriz.

Ama bu kuralı BABAANNE, KAINAT, TABİAT, AİLE, TABİİ, MAALESEF, SUAT sözcüklerine uygularsak, doğru heceleme elde etmeyiz, şunu elde ederiz:

BA-BAAN-NE
KAİ-NAT
TA-BİAT
Aİ-LE
TA-Bİİ
MAA-LE-SEF
SUAT

Oysa doğru heceleme şöyledir:

BA-BA-AN-NE
KA-İ-NAT
TA-Bİ-AT
A-İ-LE
TA-Bİ-İ
MA-A-LE-SEF
SU-AT

Bu sözcüklerde ne bozukluk var da kuralımızı uygulayamıyoruz? Bu sözcüklerde iki sesli yanyana geldiğinden sorun çıkıyor. Eğer bir sözcükte iki sesli yanyana gelmişse, o zaman bir başka kural bulmak gerekir. O kural da şu: Sözcüğün en son seslisinin hemen solunda gene bir sesli varsa, heceyi o en son sesliden itibaren ayırın. Bu kuralı yukardaki sözcüklere uygulayacak olursak, doğru heceleme buluruz.

Şunu da belirtmeliyim: Türkçede bileşik sözcükler hecelere ayrılırken, bu sözcüklerin iki sözcükten oluştuğu dikkate alınmaz. Örneğin, ULUSLARARASI sözcüğü U-LUS-LAR-A-RA-SI olarak değil, U-LUS-LA-RA-RA-SI olarak hecelere ayrılır. DEMİREL'i, KIRKLARELİ'ni nasıl DE-Mİ-REL, KIRK-LA-RE-Lİ diye hecelere ayrılırsa, ULUSLARARASI da öyle hecelere ayrılır.

Bu (iki) kuralla hemen hemen her Türkçe sözcük doğru olarak hecelere ayrılabilir. Kuraldışı sözcükler de var ne yazık ki. Örneğin SPOR sözcüğüne (birinci) kuralımızı uygulayacak olursak, bu sözcüğü S-POR olarak hecelemiş oluruz ki, bu yanlıştır elbet. SPOR'da bir tek hece vardır, o da SPOR hecesidir. TRABZONSPOR, TREN², TRAMVAY, TROLEYBÜS, KREM, KREMA gibi sözcükler için de yukardaki genel kural geçerli değildir. Çünkü yukardaki kuralı bu sözcüklere uygularsak,

T-RAB-ZONS-POR
T-REN
T-RAM-VAY
T-RO-LEY-BÜS
K-REM
K-RE-MA

elde ederiz. Oysa doğrusu,

TRAB-ZON-SPOR

² Kimi yazar, TREN yerine TİREN yazar.

TREN
TRAM–VAY
TRO–LEY–BÜS
KREM
KRE–MA

olmalıdır. Birincisi dışında, bu sözcükler için de bir kural bulabiliriz: Eğer sözcükte (heceleri ata ata) bir tek harf kalmışsa ve bu harf sessizse, o zaman o sessiz harfi bir önceki heceye ekleyelim. Demek ki bu sorun ilk hecede ortaya çıkıyorsa, sorunu bu yeni kuralla giderebiliriz.

Ne yazık ki TRABZONSPOR, FOTOSTAR, ŞOKOKREM, ELEKTRİK, ELEKTRON gibi sözcükler için geçerli bir kural bulamadım. Yukardaki kurallar bu sözcüklere uygulanacak olursa,

TRAB–ZONS–POR
FO–TOS–TAR
ŞO–KOK–REM
E–LEKT–RİK
E–LEKT–RON

hecelemeleri elde edilir, ki bu hecelemelerin hiçbiri doğru değildir. Bu ve bu gibi sözcükleri bilgisayara teker teker yüklemek yada bu sözcükler için daha ayrıntılı kurallar bulmak gerekir. Bu gibi sözcüklere bir kural bulabilmek için salt sesli–sessiz ayrımını bilmek yeterli değildir. Çünkü örneğin yukardaki ŞOKOKREM sözcüğüyle SİLAHŞOR sözcüğünün sesli–sessiz yapısı aynı olmasına karşın (her ikisi de BABABBAB biçimindedir), bu sözcükler ayrı biçimlerde hecelere ayrılırlar.

Yukardaki kuralları – biraz değiştirerek – şöyle özetleyebiliriz³:

KOMUT 1. *Sözcükte hiç sesli harf yoksa (hiç harf yoksa da), sözcüğü en son ayrılan heceye ekle ve işlemi durdur. Eğer sözcükte sesli harf varsa ikinci komuta git.*

KOMUT 2. *En sağdaki sesli harfin hemen solunda bir sessiz harf yoksa (hiç harf yoksa da), heceyi o en sağdaki sesli harften itibaren kes, bu heceyi sözcükten at ve elde edilen yeni sözcükle birinci komuta git. Aksi halde üçüncü komuta git.*

KOMUT 3. *En sağdaki sesli harfin hemen solunda bir sessiz harf varsa, heceyi o sessiz harften itibaren kes, bu heceyi sözcükten at ve birinci komuta git.*

Bir örnekle bu programın nasıl işleyeceğini göstereyim. Diyelim TRAMAİFSAY uydurma sözcüğünü hecelere göre ayırmak istiyoruz. Birinci komuttan işe başlayalım:

BİRİNCİ KOMUT: Sözcükte sesli harf var. Demek ki ikinci komuta gideceğiz.

İKİNCİ KOMUT: En sağdaki sesli “A” ve bu “A” seslisinin solunda bir sessiz harf (S) var. Demek ki üçüncü komuta gitmemiz gerekiyor.

ÜÇÜNCÜ KOMUT: A’nın hemen solunda “S” sessizi var. Heceyi S’den itibaren kesmemiz gerekiyor. Demek ki SAY bir hecedir. Bu heceyi sözcükten atalım. Geriye TRAMAİF kaldı. Bu yeni sözcükle birinci komuta gidelim.

BİRİNCİ KOMUT: Sözcükte sesli harf var. İkinci komuta gidelim.

İKİNCİ KOMUT: En sağdaki sesli harf “İ” ve bu İ’nin hemen solunda sessiz bir harf yok. Demek ki heceyi İ’den itibaren keseceğiz. İF bir hecedir. O heceyi atalım. Geriye TRAMA kaldı. Bu yeni sözcükle birinci komuta gidelim.

BİRİNCİ KOMUT: Sözcükte sesli harf var. İkinci komuta gidelim.

İKİNCİ KOMUT: En sağdaki sesli harf “A” ve bu A’nın hemen solunda bir sessiz (M) var. Demek ki üçüncü komuta gideceğiz.

³ Bu kurallar, bir sonraki örnek okunmadan anlaşılabilir.

ÜÇÜNCÜ KOMUT: En sağdaki sesli harf olan A'nın hemen solunda "M" sessizi var. Heceyi M'den itibaren bölelim. MA bir hecedir. Bu heceyi sözcükten atalım. Geriye TRA kaldı. Bu yeni sözcükle birinci komuta gidelim.

BİRİNCİ KOMUT: Sözcükte sesli harf var. İkinci komuta gidelim.

İKİNCİ KOMUT: En sağdaki sesli harf "A" ve bu A'nın hemen solunda bir sessiz (R) var. Demek ki üçüncü komuta gideceğiz.

ÜÇÜNCÜ KOMUT: En sağdaki sessiz harf olan A'nın hemen solunda "R" sessizi var. Heceyi R'den sonra bölelim. RA (şimdilik) bir hecedir. Bu heceyi sözcükten atalım. Geriye T sözcüğü kaldı. Bu sözcükle birinci komuta gidelim.

BİRİNCİ KOMUT: Sözcükte hiç sesli harf yok. T'yi, en son ayrılan hece olan RA'ya ekleyelim. TRA elde ederiz. TRA bir hecedir. (artık RA bir hece olmaktan çıkmıştır.) İşlemi durdur.

Satır sonlarına sığmayan sözcükler ayrılırken, hecelemeden öte dikkat edilmesi gereken iki kural daha vardır Türkçemizde. Bir tek harf satır sonuna yada satır başına gelmez. Örneğin AİLE sözcüğü satır sonuna sığmıyorsa, satır sonuna A-, bir alttaki satırın başına İLE yazılmaz. Ya satır sonuna Aİ- ve bir alttaki satıra LE yazılır ya da bir alt satıra geçilip sözcük bölünmeden AİLE yazılır. Bunun gibi TABİİ ya da NİHAİ sözcüklerinin en sonundaki İ harfi bir alt satırın başına konamaz. Türkçenin bu özelliğini dikkate alacak bir kural kolaylıkla bilgisayarlara öğretilir: Eğer ilk yada son hece bir tek (sesli) harften oluşuyorsa, o tek harfli heceyi yanındaki heceye ekleyelim.

Satır sonlarına sığmayan sözcükleri ayırmada dikkat edilmesi gereken ikinci bir nokta daha vardır. Örneğin İSTANBUL'UN sözcüğü satır sonuna sığmıyorsa, sözcük İSTANBU-L'UN diye ayrılmaz, İSTANBUL'-UN diye ayrılır. Ayrıca İSTANBUL' parçasından sonra çizgi çizilmez. Bu da kolaylıkla bilgisayara öğretilir. ' iminden sonra birden fazla harf varsa, sözcüğü ' iminden sonra böl ama çizgi çekme. Bu yeni kuralla, KIRKLARELİ'NDEN sözcüğü KIRK-LA-RE-Lİ'-N-DEN olarak bölünür.

Bu kurallar bilgisayarlara yüklenirse, çok az heceleme yanlışı yaparız. Yükleme işi de pek zor olmasa gerek. Ben yapamam ama işin tekniğini biraz bilen birinin kolaylıkla yapabilmesi gerekir diye düşünüyorum.

Not: Bu yazıyı yazdıktan sonra ODTÜ Elektrik Mühendisliğinden, Doç. Dr. Güney Gönenç'in bu yazıdaki bilgileri 1973'te İtalya'da bir konferansta sunduğunu ve bildirisinin yayımlandığını öğrendim.